

8. Romanyuk O. & Kovalenko I. (2017). The Mass-Media and Political Regimes (The Problem of Mass-Media Determination by Political Regimes). *Visnyk of Kharkiv Academy of Culture. Series: Social Communications*, 50, pp. 245—251.
9. Pidkurkova I. V. (2019). Riven' svobody presy yak pokaznyk rozvynenosti demokratiyi [The level of Freedom of the Press as an Indicator of the Development of Democracy]. *Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, 41 (2), pp. 142—151. [Online], available at: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.41.168315>.
10. Diamond L. (1996). Is the Third Wave Over? *Journal of Democracy*, 7 (3), pp. 20—37.
11. Hobbes T. (2010). *Leviathan: Or the Matter, Forme, and Power of a Commonwealth Ecclesiasticall and Civill*. New Haven: Yale University Press.
12. Friedrich C. J. [ed.]. (1954). *Totalitarianism: Proceedings of a Conference Held at the American Academy of Arts and Sciences, March 1953*. Cambridge (Mass): Harvard University Press.
13. Freedom in the World. (2021), [online]. Available at: https://en.wikipedia.org/wiki/Freedom_in_the_World.
14. Brown A. (2009). *The Rise and Fall of Communism*. New York: Harper Collins.
15. Huntington S. P. (1991). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman & London: University of Oklahoma Press.

Надійшла до редакції 7 липня 2021 року

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

УДК 082.2-027.541(477)"1954/1959"(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.9(302).30-43

Лариса Дояр,

кандидат історичних наук, доцент,

старший науковий співробітник Державного архіву друку

Книжкової палати України,

e-mail: arkhiv@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0789-2462>

Регіональні літературні альманахи УРСР на порозі шістдесятництва (1954—1959)

У статті порушено проблему світоглядних трансформацій радянської доби. Йдеться про зміни, пов'язані з періодом "відлиги", коли з ініціативи нового лідера КПРС М. Хрущова радянське суспільство розпочало звільнятися від сталінських пут репресивного тиску на свідомість, завдяки чому з'явилася ціла плеяда неординарних художників слова. Метою авторського дослідження стало проведення контент-аналізу літературних журналів та альманахів, що виходили впродовж 1954—1959 рр. у регіональних осередках Спілки письменників України. В об'єктив авторської уваги потрапили видання, що зберігаються у фондах Державного архіву друку Книжкової палати України імені Івана Федорова, зокрема часописи "Харків", "Крым", "Літературна Одеса", "Літературный Донбасс", "Літературна Ровеничина", "Карпати", "Вогні Запоріжжя", "Літературне Поділля", "Вогні Придніпров'я", "Донбасс", "Степ", "Хмельницький альманах", "Літературный Севастополь" тощо. Змістові характеристики журналів авторка намагалася об'єднати в рубрики та, по змозі, класифікувати. Серед встановлених і широко позначених в усіх регіональних періодичних виданнях тогочасної України розділів насамперед виявлено і опрацьовано історико-краєзнавчий, літературно-краєзнавчий, документалістський та аматорський напрями. Крім того, авторка приділила увагу бібліографічним параметрам регіональної періодики УРСР 1954—1959 рр., а саме: накладам (у річній динаміці), передплатним кампаніям, реалізації журналів через роздрібну торгівлю, ціні часописів тощо. Докладно проаналізовано склад редакційних колегій зазначених видань. З урахуванням низьких накладів часописів, які опрацьовувала авторка, можна говорити про їх раритетність та маловживаність у дослідницькому полі сучасної України.

Ключові слова: журнал; альманах; часопис; редакційна колегія; тираж; рубрика; відділення Спілки письменників України

Постановка проблеми. Україна завжди була багата художніми талантами, не становив винятку й радянський період її історії. Друга половина 1950-х рр., у контексті літературних здобутків, посідає особливе місце, адже це був період хрущовської лібералізації, коли, після засудження культу особи Сталіна на XX з'їзді КПРС, з полегшенням зітхнуло все суспільство. Можливість жити не лише за гаслами, а й без застережень висловлювати власну думку, демонструвати особистісні пошуки, ділитися почуттями сприяла появі нової генерації літераторів — шістдесятників,

які не менше за попередників любили батьківщину, були переконані в перевагах соціалістичного ладу, однак, на відміну від них, споглядали за життям, скинувши рожеві окуляри. Шістдесятники повернули літературу на рейки критичного реалізму й у такий спосіб прагнули подолати наявні в радянському житті недоліки.

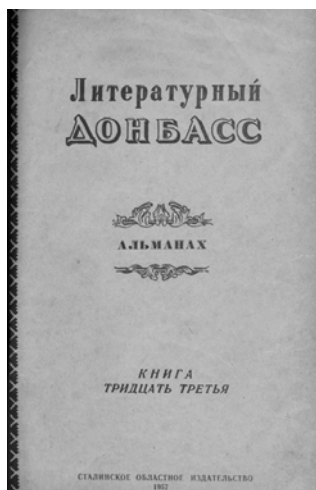
Аналіз попередніх досліджень і публікацій.

Добу шістдесятницької літератури загалом досліджено доволі ґрунтовно. До цього чималих зусиль доклали як літературознавці (Л. Тарнашинська, Т. Салига, В. Ба-

зильвський, М. Ільницький та інші), так й історики (О. Бажан, Г. Касьянов, О. Зарецький та інші). Останнім часом інтерес до проблеми виявляють науковці з галузі соціальних комунікацій, зокрема Н. Дзьомба дослідила національно-світоглядну публіцистику українських шістдесятників. В Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України плідно працює Центр дослідження проблематики українського шістдесятництва, який очолює доктор філологічних наук, професор Л. Тарнашинська. Водночас контент регіональної періодики, насамперед тієї, що виходила на порозі шістдесятництва, в цьому сенсі залишається відкритим до опрацювання.

Метою статті є проведення аналізу літературних журналів й альманахів обласного, міського та районного рівнів Української РСР, виданих упродовж 1954—1959 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. У другій половині 1950-х рр. в УРСР виходило друком чимало громадсько-політичних і літературних журналів. Найвідомішими, звичайно, були часописи республіканського рівня, як-от "Дніпро", "Вітчизна", "Жовтень". Останній, зокрема, було реформовано з журналу "Радянський Львів", про який йшлося в одній з попередніх статей авторки. Окрім загальноукраїнської, в УРСР видавали велику кількість регіональної журнальної періодики, як-от часописи "Харків", "Крым", "Літературна Одеса", "Літературний Донбасс", "Літературна Ровенщина", "Карпати", "Вогні Запоріжжя", "Літературне Поділля", "Вогні Придніпров'я", "Донбасс", "Степ", "Хмельницький альманах", "Літературний Севастополь" тощо. Кожен із зазначених журналів, безумовно, мав власне обличчя, вирізнявся дизайном, обсягом, рівнем редагування, іменами авторів, жанрами й сюжетами творів. Водночас регіональну періодику об'єднувала й спільна риса — нестримне бажання популяризувати творчість маловідомих місцевих авторів та відкривати їм шлях у велику літературу. Крім того, місцеві альманахи виконували суто утилітарну місію: для вступу в літературні заклади вищої освіти абітурієнти мали подати до приймальної комісії власні друки.

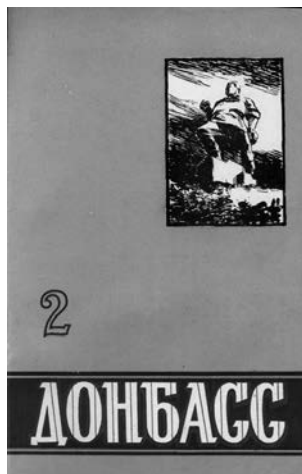
Варто зазначити, що контент регіональної громадсько-політичної та літературної періодики зазвичай складався з двох розділів: художня література (проза, поезія, драматургія тощо) та публіцистика. Однак доволі поширеними були історична документалістика, що пробуджувала дослідницьку увагу читачів, та бібліографія, через яку, завдяки рецензіям і фаховим оглядам книжкових новинок, популяризували книговидавничу діяльність у регіоні й республіці.

У цьому контексті цілком взірцевим є друкований орган Донецького відділення Спілки письменників України, двомісячник "Донбасс", котрий видавало в місті Сталіно (сучасний Донецьк) місцеве обласне книжкове видавництво (разом із цим російськомовним громадсько-політичним і літературно-художнім журналом виходив україномовний альманах "Літературний Донбасс"). У 1959 р. наклад "Донбасса" становив 10 тис. примірників, ціна номера — 4 крб. Цікаво, що в боротьбі за читача журнал демонстрував усі можливі на той час дива креативу: оголошуючи передплату на 1960 р., редакція запровадила конкурс на найкращого розповсюджувача альманаху. Було встановлено кілька премій і цінних подарунків: осіб, які залучили до річної передплати 600 читачів, заохочували радіоприймачем чи велосипедом, за 300 — видавали годинник або патефон, за 125 осіб, які придбали річну передплату, нагороджували іншими цінними подарунками [8, с. 148].

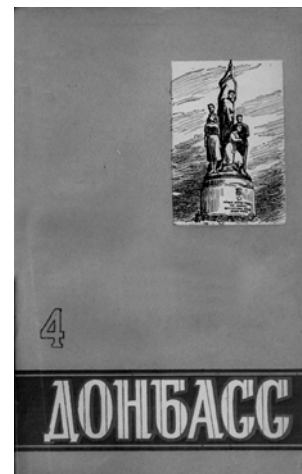
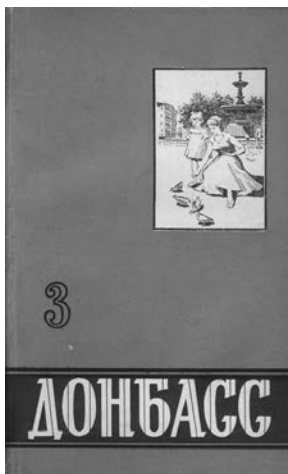
Великий за обсягом "Донбасс" мав розділи на всі читацькі смаки: художній складався з прозових і поетичних творів; публіцистичний — з актуальних нарисів; як самостійні існували рубрики "Сатира і гумор", "Сторінка для дітей", "Критика". З нагальних проблем готували публікації до розділу "У наших раднаргоспвах", автори яких розповідали про соціалістичне будівництво часів єдиної в історії СРСР хрущовської "семилітки" (1959—1965). Лише впродовж 1959 року журнал "Донбасс" опублікував кілька різножанрових заміток із цієї тематики: лекцію заступника начальника планово-економічного відділу Сталінського раднаргоспу Є. Антонова [5, с. 109—115]; статтю заступника голови Сталінського облвиконкому А. Мандзюка "Прискореним кроком" [9, с. 122—124]; звіт керівника тресту "Червоноармійськвугілля" А. Потапова [7, с. 92—95]; репортаж із будівництва Старо-Бешівської електростанції (найбільшої теплової станції в тогочасній УРСР) [4, с. 81—87]; сюжетне оповідання про ударний прорив у вертикальній гірничій виробці (від 12 до 72,5 м за місяць), здійснений бригадою шахтарів І. Пилюпенка, який, на емоційний вислів урядовця "розцілюю", пообіцяв досягти високих показників неабикому, а самому міністру вугільної промисловості СРСР О. Засядьку [6, с. 82—100]; нарис М. Норинського "Семирічка крокує по Донбасу" [8, с. 72—76].

На шпальтах альманаху побачили світ прозові твори Л. Черкашиної, П. Чебаліна, С. Калінічева, Г. Кривди, В. Мухіна, М. Воротиної, Б. Крумова,

Л. Касьянова, К. Світличного, Ю. Плуталова, П. Гаврилова, М. Гревцова, Ф. Пшеничного, вірші Л. Горюго, В. Горяїнова, О. Холошенко, В. Панченка, А. Деркачева, В. Труханова, П. Безпощадного, В. Соколова, В. Шутова, Б. Орлова та інших літераторів донецького краю.

Редколегія "Донбасса" особливо пишалася близькістю малої батьківщини до видатного російського класика А. Чехова. Останній знав і любив Донбас, тож на честь 100-річчя від дня народження письменника часопис умістив кілька статей [9, с. 3—12] і світлину ювіляра з написом: "Донецький степ я люблю, і колись почував себе у ньому, як вдома, знав кожную тамтешню балочку" [9, с. 2].

До журналу "Донбасс" потрапляли справжні перлини історико-літературної документалістики. Наприклад, у першому номері за 1959 р. надруковано маловідомий епістолярій з архівів знаного письменника С. Сергєєва-Ценського, автора епопей про Кримську війну 1853—1856 рр. та "Перетворення Росії", в якій висвітлено події 1914—1958 рр. [4, с. 50—53]. Листування зав'язалося випадково, ім'я письменницького візаві невідомо. Зрозуміло лише, що це був один із представників донецького літературного гуртка, який звернувся до Сергєєва-Ценського, аби з'ясувати, чи жив останній коли-небудь у Донбасі. У листі від 23 квітня 1955 р. письменник відповів, і

відтоді між ними зав'язалося листування. На той момент лауреат Сталінської премії, академік АН СРСР жив у Алушті, роки його земного існування добігали кінця. Тим ціннішими, й не тільки для адресата, є його щирі зізнання та слухні поради. У листі від 23 квітня 1955 р. письменник розповів подробиці народження сюжету роману "Перетворення людини", що складався з двох повістей, першу з яких ("Похила Олена") автор писав, спираючись на реальні події 1910 р. [4, с. 51]. У листі від 2 березня 1956 р. російський літератор наполегливо радив співрозмовникові не витратити дорогоцінний час на вивчення "книжечки Є. С. Поповкіна", а досліджувати постать справжнього титана української літератури І. Франка (текст наведено в українському перекладі, зробленому авторкою статті. — *Л. Д.*): "Вам би, оскільки Ви — українець і живете на Україні, потрібно було б, якщо Ви обов'язково хочете писати про літераторів, написати про свого українського письменника Івана Яковича Франка, століття якого буде урочисто відзначатися у серпні на Україні й навіть, як того хочуть українці, в усьому світі. Ось якби Вам вдалося написати статтю (а ще краще дві-три статті) про Франка, то це було б обов'язково надруковано і в українських журналах, і в російських. А якщо б Ви дійсно познайомилися з творчістю Франка не за статтями про нього, а за його творами, і написали б аркушів 10 (вочевидь, маються на увазі друковані аркуші, сучасною мовою 40 тис. знаків на 1 др. арк. — *Л. Д.*), то це б могло стати Вашою кандидатською дисертацією. Замисліться над цим. Вам, як українцю, тут і книги в руки" [4, с. 52]. Епістолярій вражає і походженням (листи зберігалися в невідомій людині), і, безумовно, змістом, адже росіянин із тамбовським корінням, письменник із дореволюційним стажем від імператорської Росії радив українцю звернутися до постаті видатного Каменяря, а не витратити час на малоцікавих конформістів від літератури. Своєрідним продовженням цих міркувань є останній зі збережених листів: 30 травня 1957 р. С. Сергєєв-Ценський цілком аполітично коментував: "І є у вас бажання задаватися такими питаннями — критичний я реаліст чи соціалістичний? Я особисто цим абсолютно не цікавлюся... Адже мені вже майже 82 роки, і я ніде не служу, не працюю — який же я взагалі реаліст? Так собі, щось ілюзорне..." [4, с. 53].

Цікавим змістом вирізнялися й надруковані в "Донбассе" розвідки з історії рідного краю. Зокрема, в четвертому номері за 1959 р. уміщено розповідь про професора В. Берві-Флеровського [7, с. 110—116], який впродовж 1897—1918 рр. мешкав у Юзівці та користувався великою повагою у простих людей [7, с. 116]. Талановитий хлопець, який народився в Рязані в родині лікаря-акушера, мав непересічні здібності до навчання, зокрема у статусі студента (!) успішно опонував на захисті магістерської дисертації [7, с. 111]. Однак, окрім цього хисту, юнак ще мав загострене почуття справедливості: разом з іншими небайдужими студентами Петербурзького університету виступив

проти реакційної політики царського міністра освіти, адмірала Путятіна, тож замість кафедри потрапив до в'язниці [7, с. 112]. Надалі він так і не навчився "мистецтву" спокійно жити: усе життя допомагав знедоленим і зазнавав покарань від самодержавного уряду.

Про встановлення радянської влади в Юзівці розповів у спогадах учасник революційних подій 1917 р. І. Дерев'яно [8, с. 97—100]. Документи про більшовизацію Маріупольської ради робітничих і солдатських депутатів 21 жовтня 1917 р. та встановлення радянської влади в Маріуполі 12 січня 1918 р. оприлюднив і прокоментував директор Жданівського краєзнавчого музею М. Клименко [8, с. 100—102]. Великою любов'ю до рідного краю позначені нарис І. Євсікова "Місто моє, рідна Горлівка..." [8, с. 54—62] і дослідження науковця, кандидата історичних наук А. Максимова "Місто Сталіно раніше і тепер" [9, с. 130—135].

Вагоме місце у краєзнавчій тематиці посідали події Другої світової війни. Зокрема, в документальному оповіданні "Нездоланні" розповідалося про учасників підпільної організації міста Сталіно, яку створив учитель 68-ї школи С. Матюкін [4, с. 54—62]. На кінець 1941 р. кількість підпільників становила 48 осіб. Задля конспірації їх згрупували в п'ятірки, які зв'язувалися за допомогою шифру. Учасники здійснили чимало диверсійних операцій, як, наприклад, "Бутерброд" навесні 1942 р. "Нездоланним" вдалося повністю знищити продовольчий склад у Будьонівці, залити гасом усі гітлерівські харчі [4, с. 58]. У серпні 1942 р. за доносом зрадника С. Матюкіна заарештували. Він переніс жакливі катування, а 7 жовтня разом з іншими в'язнями його доправили в Калинівку до шахти № 4-4-біс на страту. В останню мить Сава схопив гітлерівського офіцера, котрий стояв поряд, і разом із ним полетів у глибокий шурф [4, с. 59—60].

У тотожних "Донбасу" напрямках розвивалися й інші літературні часописи УРСР. Так, альманах Запорізького обласного літературного об'єднання "Вогні Запоріжжя" пропонував читачам чимало громадянської лірики й виробничої прози. До першого випуску потрапили поезії В. Лісняка, присвячені XIX з'їзду ВКП(б) [1, с. 8], самовідданий праці шкільних учителів і хліборобів [1, с. 9—10]; вірші Л. Шермейстера, що освячували традицію передачі шкільного прапора від десятикласників до першокласників [1, с. 98]; глористичний твір О. Пугинцева "Комуніст" [1, с. 99]. В альманасі також було надруковано позбавлені пафосу спогади лікарки О. Джигурди, яка в роки війни працювала у військовому шпиталі у Тбілісі [1, с. 54—87]. Авторка порушила проблему нервових зривів і депресій у скалічених на фронті людей, наголошуючи, що медичним працівникам доводилося лікувати не лише тіла, а й душі пацієнтів. Наприклад, імпульсивного грузина Гацулію доводилося переконувати, що жити можна й без ніг, головне для людини "душа, совість, честь", а ноги можна й дерев'яні зробити [1, с. 57].

Краєзнавчу рубрику "Вогні Запоріжжя" наповнювали матеріали, присвячені революційним подіям 1905—1907 рр. в Александрівську (сучасному Запоріжжю) [1, с. 116—126]. Родзинкою випуску вважаємо публікацію Ф. Боршевського "Пісні, складені народом", у якій проаналізовано радянський фольклор, написаний нащадками запорізьких козаків [1, с. 127—134]. Автор розглянув актуальну дотепер проблему білінгвізму населення запорізького краю [1, с. 134], зауваживши, що місцевий фольклор не став об'єктом наукових досліджень [1, с. 127] та навів приклади іронічної народної творчості, як-от: "За стахановську роботу Ганна розпинається, а як прийдеться до діла, Ганна огинається", "Не цілуй мене, ледащо, не дари намиста: в тебе десять трудоднів, а у мене триста", "Сохла я у куркулів, на них працювала, а тепер я у колгоспі бригадиром стала", "Ти у гості не ходи, не частуй горіхами. В тебе оранка й любов — те і те з огріхами", "Наречена я багата: в мене триста трудоднів. В кого менше — хай не свата, бо наїється гарбузів", "Ми живем в СРСР, і живем багато: маєм радіо, кіно і новенькі хати" тощо. Загалом, враховуючи глузливість сюжетів та обставини виконання творів, можемо зробити висновок про критичний зміст колгоспного фольклору.

Різнобарвний контент, вочевидь, додавав альманаху "Вогні Запоріжжя" популярності: станом на 1955 р. часопис виходив накладом у 4 тис. примірників, ціна номера становила 5 крб. Редактором видання був М. Нагнибіда, а членами редколегії — І. Воробйов, В. Лісняк, С. Мажуло, Д. Призенко. Запорізьке літературне об'єднання, утворене в лютому 1948 р., згуртувало літераторів Запоріжжя, Мелітополя, Осипенко, Великого Токмака, Верхньої Хортиці, а також тресту "Запоріжбуд", Запорізького педагогічного інституту та окремих митців, які мешкали в навколишніх селах. За твердженням редколегії альманаху, до обласного літоб'єднання входило майже 100 осіб [1, с. 3].

Публікації громадсько-політичного, виробничого та краєзнавчого характеру домінували і в іншому, однойменному до попереднього, альманасі "Вогні Придніпров'я". Часопис був друкованим органом Дніпропетровської організації Спілки письменників України та виходив із періодичністю дві книги на рік. Тритисячний наклад видання впродовж 1955 р. залишався незмінним, а от ціна зазнала незначного, але приємного для покупця зниження від 6 крб 50 коп. до 6 крб. Редколегія альманаху мала нестабільний склад і змінювалася від номера до номера. Впродовж 1955 р. до її складу входили такі місцеві літератори: П. Біба (відповідальний редактор), О. Білінов, Д. Демерджи, С. Завгородній, Т. Леонова, Г. Гай [2, с. 164; 3, с. 132]. Як і "Вогні Запоріжжя", у ювілейний для революції 1905—1907 рр. рік альманах "Вогні Придніпров'я" умістив статтю, присвячену тогочасним місцевим подіям [3, с. 115—122]. Автор довів розповідь до грудневого повстання 1905 р. у Катеринославі, коли в місті було оголошено воєнний стан, а в губернії —

"становище надзвичайної охорони". 18 грудня 1905 р. до Катеринослава прибув Сімферопольський полк, у місті відбулися численні арешти. Проте робітники продовжували боротьбу, і лише 28 грудня околиці й заводи Катеринослава зайняло урядове військо [3, с. 122].

Друкованим органом Харківської організації Спілки радянських письменників України був літературно-художній та громадсько-політичний альманах "Харків". У 1954 р. вийшла шоста книга видання, присвячена 300-річчю возз'єднання України з Росією [21]. На той момент до складу редакційної колегії журналу входили: Б. Котлярів (головний редактор), М. Шаповал (заступник головного редактора), П. Вербицький, В. Добровольський, І. Муратов, Ю. Шовкопляс. Номер коштував 9 крб, а тираж становив 5 тис. примірників. Альманах виходив українською мовою у Харківській обласній друкарні обласного управління культури.

Відповідно до оголошеного ювілею, переважним контентом випуску стала тема українсько-російської дружби. У кожному з шести розділів книги було вміщено публікації, що так чи інакше розкривали зазначену тему. Наприклад, автор вірша "Харкову" М. Луконін ототожнював споріднені міста Харків і Сталінград:

Харків! І серце рідню підказало.
Я зустрічі нашій незміряно рад.
Іду я по площах твоїх — від вокзалу
І всюди тебе пізнаю, Сталінград!
Харків! Я все розумію до слова.
Пояснюють їх не потрібно. О, ні!
Тут ллється, мов пісня, близька мені мова.
І рідна здавен, і знайома мені [21, с. 4].

Харківський поет М. Пилипенко переклав із російської зворушливий вірш В. Кочевського "Балада про каштан і кедр", у якому йшлося про те, як хлопчина з України, опинившись на Уралі, дістав із хусточки дбайливо загорнуті каштани, а уралець, який за власним бажанням поїхав відбудувати Каховку, привіз в Україну зернята кедр, відгоді на Уралі "каштани дивляться у вікна широкі", а "у води дніпрові зорять кедрачі" [21, с. 60—61]. Публіцисти О. Євдокимов і С. Дмитренко писали про допомогу росіян у післявоєнній відбудові України [21, с. 120—129], а народний артист СРСР І. Мар'яненко — про "нерушиму творчу дружбу" двох братніх народів [21, с. 146—151]. У розділі "Критика і бібліографія" П. Корж прокоментував вихід другого тому роману Н. Рибак "Переяславська Рада" [21, с. 203—210]. У контекст братерства народів успішно вписувалася й альманахівська шевченкіана. Наприклад, у статті А. Недзвідського "Шевченко і брати Курочкіни" [21, с. 186—195] йшлося про те, що один із братів, Микола, називав Кобзаря не інакше, як "Тарасенька" й "почав перекладати на російську мову твори свого українського друга" [21, с. 190].

На тлі цих, безумовно, цікавих, але форматних творів вирізняються публікації, присвячені повоєнному документальному кіно [21, с. 140—145] та ставленню Максима Горького до української дожовтневої літератури [21, с. 167—185]. Перший матеріал монтувався з проблемами історичного краєзнавства, адже в ньому йшлося про те, що 1945 р. на екрани країни вийшов короткометражний фільм "Визволений Харків" (режисер М. Юдін, оператор А. Лаптії) [21, с. 141]. У статті також є згадка про епізод довженківської стрічки "Битва за нашу Радянську Україну", присвячений колгоспній виставці "Відроджена Харківщина", проведеної 1944 р. на міській площі Дзержинського [21, с. 141].

Актуальність публікації про Максима Горького пояснюється тим, що у статті кандидата філологічних наук М. Зельдовича вельми контраверсійно потрактовано тезу В. Леніна про націоналізм панівної та пригнобленої нації. Поділяючи позиції лідера РСДРП(б), Горький виступав на захист українців і засуджував великодержавний шовінізм російських політиків. Так, стосовно кадета Струве письменник зауважував: "...а чи не з'являється ця пропаганда націоналізму плодом навіювань, що йдуть з темних надр тієї політики авантюристів і провокаторів, яка вторгається всюди, де наростає солідарність, і яка, побивши, не без тимчасового успіху, вірмен татарами, нині намагається придушити киян москвичами?" [21, с. 173—174]. Водночас, на відміну від В. Леніна, який підтримував "галицький визвольний рух", Максим Горький засуджував український націоналізм в обличчі декадентсько-націоналістичних прозаїків і поетів. Зокрема, він надав негативну оцінку віршам Олександра Олеса, відмовившись їх друкувати, та вщент розтрощив В. Винниченка, якого звинувачував "у фальсифікації фактів, літературній бездарності й безпорадності" [21, с. 177—178].

Книжкова фабрика Головидаву Міністерства культури УРСР, що розташовувалася в Купальному завулку Одеси, у досліджуваний період видавала двомовний (російсько-український) літературно-художній і публіцистичний альманах Одеської філії Спілки радянських письменників України "Літературна Одеса". У 1959 р. журнал коштував 4 крб 60 коп. і виходив накладом 2 тис. примірників. До редакційної колегії входили С. Бандуренко (відповідальний редактор), Г. Вязовський, В. Гетьман, С. Ковганюк, В. Логвиненко, С. Поляков, Я. Сікорський. Автор титульної статті до 23-го випуску І. Дузь наголошував, що "дружні голоси поетів сонячної Одеси" органічно вписалися "у натхненний, багатоголосний спів про Комуністичну партію" [17, с. 3]. Напевно, саме цим пояснюється очевидне домінування поетичного контенту на шпальтах "Літературної Одеси": на тлі численних поезій В. Гетьмана, В. Юр'єва, В. Скоморовського, Н. Щербань, Л. Куліша, А. Ярмольського, Г. Громова, Б. Нечерди, М. Лукашука, В. Мороза, Л. Кульбак, М. Глинистова, А. Куманського [17, с. 12,

96—101] тогочасні одеські прозаїки буквально загубилися. Зокрема, до 23-го випуску альманаху увійшов лише один прозовий художній твір — повість Б. Андрійченка "Месники" [17, с. 13—96]. Твір оповідає про долю юнака, який жив неподалік Ізюму на Харківщині, чинив спротив гітлерівським окупантам, а потім був вивезений до Третього рейху, де на заводі устаткування у місті Нойвід створив підпільну організацію "Месники".

На відміну від інших регіональних альманахів, "Літературна Одеса" друкувала твори іноземних авторів. Зокрема, у випуску за 1959 р. уміщено поетичну казку югославського поета Р. Стієнського (Марковича) "Розрив-трава" [17, с. 104—109]. Сербський митець із молодих років боровся за незалежність "Чорногорії милої", тож усе життя шукав дивовижну "розрив-траву", що звільняє людину від тюремних кайданів. У цій боротьбі він пізнав одну важливу істину: найголовніший скарб — то "чарівні казки мого дідуся", які він, власне, й вирішив подарувати радянським дітям [17, с. 108]. Окрім того, в часопису розповідалося про візит до Одеси чилійського письменника Ф. Колоане [17, с. 102—103].

На тлі типової радянської публіцистики на виробничу тематику (замітки та нариси О. Селіванова "Створювати книги про героїв праці" [17, с. 110—112], Г. Вадимова "Бригада Дмитра Антонока" [17, с. 113—116], І. Сільченка "Хазяйка шести верстатів" [17, с. 117—119], Л. Пилипенка "Перспективи розвитку хімічної промисловості" [17, с. 120—124]) варто виокремити історико-документальні праці М. Раковського та А. Бачинського. Кандидат історичних наук М. Раковський дослідив етапи розвитку більшовицької преси в Одесі [17, с. 125—128], а науковець А. Бачинський, опрацювавши матеріали Одеського обласного державного архіву, розвідав історію розповсюдження творів Т. Шевченка на Півдні Росії в 70—80-х рр. XIX ст. [17, с. 129—130]. Наприклад, дослідник повідомляв такі маловідомі факти: з 421-ї нелегальної книги, переправленої у листопаді 1880 р. через бессарабський кордон, 184 примірники становив "Кобзар" Т. Шевченка женецького видання [17, с. 129]. Автор також зазначав, що розповсюдженням творів

поета опікувався відомий болгарський політичний діяч С. Гулабчев, якого 1886 р. заарештували в Одесі за спробу провезти чотири примірники поеми Т. Шевченка "Марія" [17, с. 129]. Твори видатного українця в революційній пропаганді використовували одеський столяр Г. Бовшик, машиніст молотарки в містечку Новий Буг М. Попов, революціонерка-народоволка М. Калюжна, яка 1884 р. вчинила невдалий замах на начальника Одеського жандармського управління полковника Катанського й була засуджена на 20 років каторжних робіт.

Суто морською тематикою вирізнявся журнал "Літературний Севастополь". Перший номер щоквартальника за 1958 р. був ювілейним, адже присвячувався 20-річчю севастопольського літературного об'єднання [16, с. 1]. На той момент до складу редакційної колегії входило шість осіб: редактор О. Красовський, який стояв у витоків заснування часопису, та члени редколегії М. Криванчиков, М. Кирилов, В. Теплухін, І. Яган, В. Фролова. Обкладинку із зображенням усім відомого пам'ятника "Загиблим кораблям" створив художник Ю. Белькович. Журнал випускали у друкарні газети "Прапор Батьківщини" [16, с. 20]. У редакційному вступі першого номера за 1958 р. було зазначено, що в Севастополі, незважаючи на велику кількість митців, загиблих під час Другої світової війни (В. Апошанський, П. Афонін, М. Зеліков), діє 45 літераторів [16, с. 1]. Напевно, це позначилося на тиражних обсягах: журнал виходив чималим, як для невеличкого міста, накладом у 2 тис. примірників і коштував 1,5 крб [16, с. 20]. Багато вихованців утвореного у квітні 1938 р. севастопольського літературного об'єднання стали членами Співки письменників, зокрема головний редактор видавництва "Молодь" Д. Ткач, автор роману "Роки молодії" В. Логвиненко, поет, автор збірок "Вітер з моря", "Штормові ночі" Г. Поженян, поет, автор збірок "Орлиний край", "Вірші про небо і море" М. Криванчиков, автор повісті "Йдемо затра в море" О. Бакоников (трагічно загинув 1951 р.), поет-пісняр А. Сальников (помер 1956 р.) [16, с. 1]. Як свідчить раритетне фото 1958 р., морякам — членам Севастопольського літературного об'єднання надавав майстер-клас відомий письменник О. Твардовський [16, с. 14].

Загалом, романтика моря наближала до літературної творчості керівний і рядовий склад севастопольської флотилії, працівників заводів і різноманітних установ, робітників майстерень тощо. Серед міських поетів — офіцер-підводник А. Плотников, офіцер-штурман А. Озеров, матрос Д. Кузьменко, слюсар А. Скворцов, токар В. Шерешев. У прозових жанрах наприкінці 1950-х рр. писали М. Маркова, Г. Бессонов, Г. Сьомін, Д. Ткаченко, А. Ніжура, В. Фролова, І. Яган, А. Синайський [16, с. 1]. Тогочасний Севастополь, овіяний героїзмом своїх захисників (місто продовжувало чинити опір гітлерівцям, коли останні вже окупували всю Україну), об'єднував

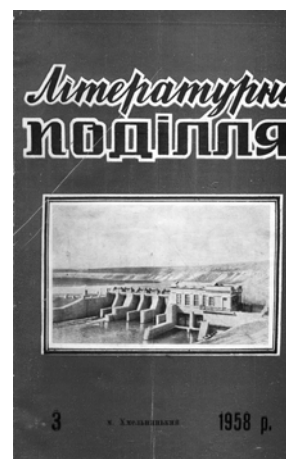
легендарною пам'яттю багатьох учасників війни. На Сапун-горі, де встановлено білокам'яний обеліск, молодь міста висадила понад тисячу дерев, перетворивши місце масового героїзму на квітучий сад. Про це йшлося у нарисі Г. Староверова "Живий пам'ятник" [16, с. 16—17].

Оцінюючи контент журналу "Літературний Севастополь", варто наголосити, що головним сюжетом, цілком очікувано, була воєнно-морська служба. Як свідчить фото "Письменник А. С. Новіков-Прибой серед членів Севастопольського літературного об'єднання" [16, с. 2], датоване 1938 р., міське літоб'єднання згуртувало насамперед офіцерів і матросів. Тож не дивно, що писали вони про кораблі й море, а в навколишній природі, як поет О. Красовський, помічали "бузок у моря" та горобину, що шелестіла, "як чарівні червоні вітрила Гріна" [16, с. 10]. Весна для старшого матроса, поета І. Ягана була "флотською", а гумор — "морським" [16, с. 11]. Поет А. Синайський оспівував мужню працю водолазів [16, с. 14]. Маяк як символ виживання в морській стихії в унісон поетизували А. Плотников і А. Озеров [16, с. 15]. Із зануренням у давньоруську історію про протоку Босфор писав поет Д. Кузьменко [16, с. 15].

На тлі сюжетів про безкрайні морські простори родзинкою "материкового" альманаху "Літературне Поділля" в зазначений період став виразний етнокомпонент. Ним позначено чудовий україномовний переклад казки О. Пушкіна про золоту рибку, що його зробив М. Годованець [19, с. 153—161]. Окрім того, у третьому випуску журналу надруковано статті, автори яких здійснили аналіз народної пісенної творчості сучасного Поділля [19, с. 171—174] та дослідили процес фольклоризації образу народного героя Лук'яна Кобилиці [19, с. 175—182]. Автором останньої розвідки був кандидат філологічних наук В. Тищенко, який ретельно вивчив та узагальнив усі наявні на той час етнопісенні збірки "буковинського народу" [19, с. 179]. На сторінках "Літературного Поділля" друкували прозові твори В. Баженова, І. Сосновського, М. Кубрака, Л. Тієвої, М. Третяка, поезії Г. Храпача, О. Горецької, В. Василяшка, Г. Сніжини, А. Коники, А. Непійводи, Л. Шерстинюка, Г. Ковалю, М. Головіна,

В. Касаковича, В. Березенського [19, с. 195]. Судячи з показників накладу (5 тис. примірників) та ціни одного номера (станом на 1958 р. — 7 крб 80 коп.), альманах "Літературне Поділля" мав постійних читачів і був доволі популярним. У той період часопис редагували відомі на Поділлі літератори, зокрема редактором був М. Скорський, а до складу редколегії входили С. Дайчман, О. Осетров, О. Сімаков і В. Тищенко. "Літературне Поділля" друкували у місті Хмельницький на обладнанні місцевої обласної друкарні.

Молодшим братом "Літературного Поділля" став "Хмельницький альманах", що являв собою збірку літературно-художніх творів письменників-початківців подільського краю. Видання було відповіддю на рішення XX з'їзду КПРС, учасники якого наголосували на "великій ролі літератури у вихованні нової людини" [22, с. 3]. Як писав Хмельницький обком КПУ, група письменників-початківців згуртувалася навколо обласної газети "Радянське Поділля" й започаткувала нову літературну збірку [22, с. 4]. Редаційна колегія "Хмельницького альманаху" складалася з семи осіб: Ю. Боровський (редактор), О. Бойко, В. Задворний, О. Ігнатов, М. Логвиненко, В. Семеновський, О. Сімаков. У 1956 р. накладом 5 тис. примірників побачила світ перша збірка видання. Новоутворений альманах поділявся на три розділи: "Нариси", "Гумор і сатира", "Критика і бібліографія". До першого розділу увійшли різножанрові прозові та поетичні твори. У бувальщині "П'ять днів в облозі" [22, с. 57—64] Ю. Альперін розповів про один із героїчних епізодів, що стався у березні 1944 р. Відступаючи під натиском радянських військ, 13 фашистських дивізій намагалися пробитися через Кам'янець-Подільський на Буковину й далі на Румунію. Проте опівдні 25 березня танкова рота під командуванням старшого лейтенанта І. Стецюка прорвала оборону гітлерівців у районі Довжка та увійшла в місто. Стецюк дістав завдання закріпитися в середньовічній місцевій фортеці й не дати ворогу відступити [22, с. 59]. Сили були нерівними, але гітлерівці з котла так і не вийшли. Коли війська Першого та Другого Українських фронтів нарешті з'єдналися та звільнили

Кам'янець-Подільський, з обложеної фортеці їм назустріч вийшло лише кілька вцілілих гвардійців [22, с. 63].

Виходячи у рік 100-річного ювілею від дня народження І. Франка, "Хмельницький альманах" надрукував статтю О. Сімакова "Великий Каменяр" [22, с. 101—106]. Аналіз життєвого та творчого шляху письменника завершували маловідомі бібліографічні подробиці його життя. Так, О. Сімаков зауважував, що впродовж 1918—1954 рр. вийшло 507 видань І. Франка 19-ма мовами народів Радянського Союзу загальним тиражем 8 млн 926 тис. примірників [22, с. 106]. Станом на 1956 р. було розпочато підготовку нового 10-томного видання творів І. Франка російською мовою та завершено роботу над 20-томником мовою оригіналу — українською. Зазначимо, що ці, вражаючі уяву, накладди підраховано лише на середину минулого століття, а попереду ще було славнозвісне 50-томне видання творів Каменяра 1976—1986 рр. випуску й багато інших друків.

Красназавчий складник "Хмельницького альманаху" репрезентовано бібліографічною розвідкою М. Скорського "Дві книги про Поділля" [22, с. 114—117]. Автор подає аналіз видань М. Подоляна "Співає Поділля" та М. Рудя "На Поділлі". Визнаючи популярність цих творів, М. Скорський, однак, дорікав М. Подолянцю за брак "яскравих художніх образів наших сучасників" [22, с. 115], а М. Рудю — за відсутність образів "ділків", які стоять "на перешкоді здійсненню величних накреслень партії" [22, с. 116].

У подібному до "Хмельницького альманаху" статусі — під егідою місцевої партійної газети — виходив у світ і журнал "Літературна Ровенщина", що був друкованим органом літературного об'єднання при редакції ровенської обласної газети "Червоний прапор". У вступній статті до збірки зазначалося, що започаткування "Літературної Ровенщини" пов'язано зі святкуванням 40-річчя Великого Жовтня: перший номер альманаху Ровенського літературного об'єднання — "це скромний подарунок наших літераторів славному 40-річчю Радянської влади" [18, с. 3]. Як і "Хмельницький альманах", "Літературна Ровенщина" являла собою збірку творів молодих поетів і прозаїків. До редакційної колегії входило п'ять осіб: В. Андрійчук (редактор), В. Колобов, М. Кузьменко, Г. Сербін (упорядник), О. Ткачук. Наклад першого номера становив 3 тис. примірників, ціна — 5 крб. У першому числі надруковано прозові твори Л. Кравцова, М. Бродського, Г. Скороходова, Т. Наконечної, В. Колобова, В. Лівенцева, поезії Л. Нагорного, Н. Родіонова, В. Манаєнкова, Н. Осацького, Г. Караніна, Г. Сербіна, М. Кузьменка. Член редколегії М. Кузьменко працював старшим викладачем Ровенського педагогічного інституту та писав не тільки вірші, а й публіцистичні праці. Зокрема, до першого числа "Літературної Ровенщини" увійшла його стаття, присвячена народнопоетичній творчості трудівників краю в роки радянської влади [18, с. 158—162]. Варто зазначити,

що, на відміну від іронічної колгоспної поезії, уміщеної у "Вогнях Запоріжжя", контент ровенської народної творчості позначено надмірним комуністичним пафосом.

Окрім художніх творів, альманах містив історичну документалістику. Зокрема, у спогадах "Шлях боротьби" Н. Вишнякова оповідала про революційні події 1905—1907 рр. [18, с. 72—74], а в нарисі Ф. Запорожченка "Нескорене серце" йшлося про ровенського більшовика В. Лобача, який упродовж 1918—1920 рр. боровся за радянську владу в ріднім краї [18, с. 75—88]. У 1918 р. він був головою ревкому Костопільського району, у серпні 1919 р. очолював загін бійців самозахисту, що протистояв наступу польської армії на чолі з генералом Галлером [18, с. 79], а в липні 1920 р. служив у Першій кінній армії та брав участь у відновленні радянської влади в Костополі [18, с. 88]. Історичний нарис О. Молчанова "У борні і праці" присвячено історії Ровенщини за 40 років (1917—1957) [18, с. 152—157]. Стаття складалася з трьох розділів: 1. Під прапором Великого Жовтня (1917—1920 рр.); 2. У боротьбі за воз'єднання з Радянською Україною (1920—1939 рр.); 3. На оновленій землі (1939—1957 рр.). Автор розповідав, що територія Ровенської області 1917 р. мала три повіти (Ровенський, Дубнівський, Острозький), які входили до складу Волинської губернії з центром у Житомирі [18, с. 152]. Революційні події охопили край, унаслідок чого в січні 1918 р. уся прифронтова Ровенщина "була радянською" [18, с. 153]. З приходом німецько-австрійських військ спочатку було поновлено владу Центральної Ради, а згодом встановлено Гетьманат П. Скоропадського. Представником останнього на Волині став колишній очільник ровенського дворянства, заможний поміщик Андро [18, с. 153]. У липні 1918 р. під керівництвом більшовика Д. Головаля відбулося масштабне повстання у с. Велика Мощаниця Дубнівського повіту [18, с. 153]. Під час Директорії більшовики розв'язали партизанську війну у краї. У м. Дубно більшовик В. Боженко створив із партизанської молоді 6-й Волинський полк, який відзначився у боях проти поляків під Млиновим [18, с. 154]. У травні 1919 р. на Ровенщині було поновлено

радянську владу, але вже в серпні регіон захопили поляки. Через рік більшовики повернулися, проте ненадовго: згідно з міжнародними угодами Ровенщина увійшла до складу Польщі. Режим Пилсудського на теренах Західної України автор називає фашистським [18, с. 155—156]. Ровенчани активно боролися з ним: для придушення "бандитів у постолах" на "кресах" було запроваджено воєнний стан, комендантська година тривала з п'ятої вечора до сьомої ранку [18, с. 155]. Керівником антипольського руху на Ровенщині була Компартія Польщі й Компартія Західних України та Білорусії, що діяли в її складі. Восени 1939 р. Ровенщина, як і вся Західна Україна, возз'єдналася з УРСР і в роки війни стала потужним центром Руху спротиву гітлерівській окупації. Автор зазначає, що в Ровно німці створили "столицю" окупованої України, але справжніми хазяїнами краю були підпільники та партизани. О. Молчанов особливо вирізняє партизанський загін Д. Медведєва, на зв'язку з яким перебував радянський розвідник М. Кузнецов, який особисто знищив вищих гітлерівських урядовців Кнута, Геля, Функа, а генерала фон Ільгена взяв у полон [18, с. 157]. За авторськими даними, партизани Ровенщини підірвали 607 ворожих ешелонів, 160 залізничних і шосейних мостів, вбили й поранили майже 30 тис. солдатів та офіцерів [18, с. 157]. Повоєнна доба у викладі О. Молчанова стала періодом відбудови й розвитку. Специфічним для західноукраїнських земель історичним змістом позначено повість А. Котовського "Проклята земля", у якій розповідається про масову трудову еміграцію місцевого населення за океан [18, с. 131—145]. Важка доля, цілковита безвихідь, безземелля та безгрошів'я штовхали в далеку путь тисячі нещасних українців. Слід зазначити, що явище заокеанської еміграції, зокрема до Північної та Південної Америки, було нетиповим для Наддніпрянської України.

На честь 40-річчя утворення Комуністичної партії України (1918—1958) Кіровоградське обласне літературне об'єднання започаткувало літературно-художній і громадсько-політичний альманах "Степ". У 1958 р. побачило світ перше число журналу, що виходив накладом 3 тис. примірників за ціною 6 крб за номер. До редакційної колегії новоутвореного видання входили: В. Сторожук (відповідальний редактор), Л. Стеценко, О. Моторний, Р. Попович, В. Ярош. Зміст першого номера становили поезії І. Шевченка, О. Журливої, К. Оверченка, Г. Позняка, М. Золотаренка, О. Чернецького, Г. Щербини, І. Ісаєва, О. Машкова, М. Разуваєва, Г. Янова, М. Грищенко та прозові твори О. Моторного (п'єса "Свіжий вітер"), М. Стояна (оповідання "Земля і люди"), В. Александрова (оповідання "Рибаків-молодший"), Я. Козулі (оповідання "Вони зустрілися знову"), Н. Добріна (нарис "Дніпровський гарт") [20, с. 173].

Відмінною рисою альманаху "Степ" була персоналізація авторів: редколегія наводила фото дописувачів, інколи — їхні біографічні довідки (як, на-

приклад, у випадку з рільником колгоспу імені Комінтерну селища Павлиші Онуфріївського району І. Шевченком [20, с. 6] і вчителькою української мови та літератури середньої школи № 3 міста Кіровограда Оленою Журливою (справжнє ім'я — Олена Костянтинівна Котова) [20, с. 10]. У журналі вміщено великоформатні світлини Героїв Соціалістичної Праці Кіровоградщини: бригадира тракторної бригади Малопомічанської МТС Ново-Українського району, депутата Верховної Ради СРСР О. Гіталова, машиніста екскаватора Семенівського вуглерозрізу тресту "Олександріявугілля" М. Чирви, доярки колгоспу імені Сталіна Ульянівського району Л. Бершадської, ланкового колгоспу імені Сталіна Знамянського району Ф. Косянчука. Чимало зусиль до оформлення видання доклав художник М. Добролежа: більшість уміщених творів супроводжують лаконічні авторські ілюстрації. Найбільш вдалимими й влучними, на наш погляд, є зображення героїв драми "Свіжий вітер": струнка й світла, як і її думки та вчинки, дівчина Килінка [20, с. 15], чесний і працьовитий Корінь [20, с. 19], підступний та заздрісний Тхорець [20, с. 33], наївний, недалекоглядний Харитон [20, с. 37], рішуча й сповнена народної мудрості Мотря [20, с. 44], розсудливий Гнат [20, с. 50].

Альманах "Степ" оспівував виробничу тематику, як, наприклад, у нарисі про будівництво Кременчуцької гідроелектростанції Н. Добріна [20, с. 84—89], розповіді машиніста екскаватора Байдаківського вуглерозрізу, депутата Верховної Ради СРСР І. Горовецького про подорож у складі радянських шахтарів на вугільний комбінат "Мюхельн" у німецькому місті Лейпцизі [20, с. 95—104].

Історичну документалістику в журналі "Степ" репрезентовано спогадами учасників Жовтневої революції 1917 р. та громадянської війни, зокрема колишнього члена штабу Червоної гвардії в Єлисаветграді Т. Гуляницького [20, с. 124—125], колишнього голови волосного ревкому М. Єфременка [20, с. 125—126], кавалериста-будьонівця І. Замча, який розповів про перебування Першої кінної армії в Олександрії в період передислокації з Кавказу на Польський фронт [20, с. 126—127], старого більшовика А. Щерби, який оповів життя старшого брата Я. Щерби, одного з перших депутатів Єлисаветградської ради робітничих та солдатських депутатів [20, с. 127—130]. У тексті останнього меморату надруковано унікальний документ, датований 1 травня 1918 р. [20, с. 129]. У ньому повідомляється про ревізію звітності Єлисаветградської ради, котру провела Центральна колегія Державного контролю в Москві на прохання самої Ради, евакуйованої в Росію через введення в Україну німецько-австрійських військ. Розходження між кількістю невикористаних коштів (9058 крб 75 коп.) та наведених у звітності (9058 крб. 95 коп.) становило лише 20 коп. (!), тож Держконтроль вирішив не наполягати на їх поверненні в Державну скарбницю.

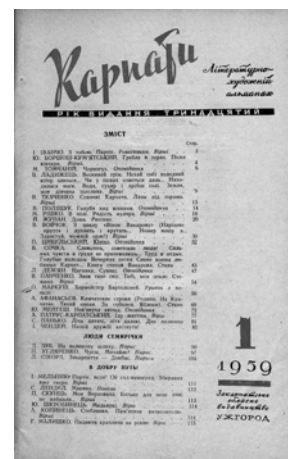
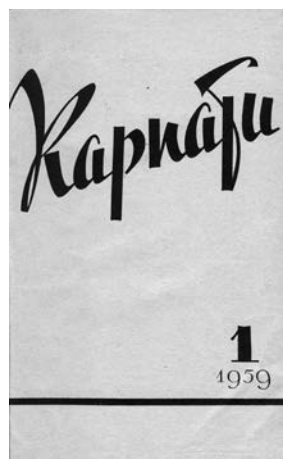
До видання альманаху "Степ" було залучено потужні наукові сили, зокрема кандидата філологічних наук, доцента місцевого педагогічного інституту Л. Стеценка, який на основі фондів Кіровоградського обласного державного архіву ґрунтовно проаналізував громадсько-політичну діяльність І. Тобілевича в Єлисаветграді [20, с. 139—155]; викладача художнього училища А. Владимирського й кандидата філологічних наук М. Устенко, які на основі винайдених документів довели факт етнографічної діяльності видатного українського письменника І. Микитенка [20, с. 156—157]; кандидата філологічних наук, доцента Д. Білецького, який надав фахову оцінку першому великому твору молодого письменника В. Александрова "Постріли в степу" [20, с. 158—159]. Окрім того, у часопису, через замітку А. Мостового "Наш край у дні Жовтня", було анонсовано вихід брошури "Боротьба робітників і селян за встановлення Радянської влади на Єлисаветградщині" завідувача обласного партійного архіву Боковикова й кандидатів історичних наук Д. Вовчанського та О. Гори [20, с. 160]. Слід зазначити, що такою кількістю залучених науковців не міг похизуватися жоден із досліджених авторкою статті регіональних літературних альманахів УРСР другої половини 1950-х рр.

Цікаві літературні видання мали й курортні зони радянської України. У зазначений період, зокрема, виходили друком часописи "Крым" та Карпати".

Літературно-художній альманах "Карпати" випускали в Ужгороді й друкували в Закарпатському обласному видавництві. Станом на 1958 р. редакційна колегія "Карпат" налічувала вісім осіб, а саме: Л. Бако, В. Ладижець (редактор), Ю. Мейгеш, В. Микитась, В. Поліщук, М. Тевелев, М. Томчаний, І. Чендей. Оскільки "Карпати" хоча б раз на рік виходили угорською мовою, в редколегії журналу на постійній основі працював угоромовний літератор Л. Бако, який відповідав за випуск цих номерів [11, с. 134]. Загалом, зазначена група літераторів працювала дуже активно: лише впродовж 1958 р. вийшло три великих за обсягом числа альманаху [10—12]. Наклади видання, як і ціна одного примірника, не мали сталих показників. Так, перший та третій номери журналу за 1958 р., що були україномовними, мали наклад у 2 тис. примірників. Другий випуск за 1958 р. вийшов угорською мовою, а наклад становив 1 тис. примірників. Щодо ціни часопису, то вона змінювалася не за мовною ознакою, а, вочевидь, з економічних мотивів (обсяг друкованих аркушів, витрати на видання та гонорари тощо). Тож ціна журналу "Карпати", що загалом було нетипово для радянської періодики, коливалася впродовж ювілейного 1958 р. у межах 3 крб 50 коп. [12], 4 крб 55 коп. [11], 4 крб 85 коп. [10].

Контент альманаху "Карпати" також мав певні відмінності від інших регіональних видань літературно-художнього типу. Окрім місцевих прозаїків і поетів, часопис популяризував класиків сусідніх народів,

зокрема угорського поета XIX ст. Шандора Петефі [10, с. 69—71], словацького класика Я. Костру [10, с. 67—69], білоруських поетів П. Бровку [12, с. 63—64], Максима Танка [12, с. 62], П. Панченка [12, с. 61—62], А. Кулешова [12, с. 62], О. Зарицького [12, с. 62—63]. Цікаво, що в ролі популяризаторів виступали не тільки досвідчені публіцисти, зокрема аналіз роману чеського письменника Я. Отченашека "Громадянин Бріх" здійснив тогочасний студент Ужгородського державного університету В. Марко [12, с. 87—88]. Вочевидь, для посилення популяризаторської місії журналу окремим розділом у ньому започаткували рубрику "Голоси молодих" [10, с. 88—94; 12, с. 38—60].

Серед великих за обсягом меморатів, надрукованих в альманасі "Карпати", варто навести спогади заслуженого артиста УРСР Андрія Ратмірова, присвячені світлому образу Панаса Саксаганського [12, с. 89—92]. Митцям довелося не тільки зустрічатися, а й співпрацювати, про що, власне, і йшлося в публікації.

На тлі історико-партійної публіцистики, яку 1958 р. було репрезентовано статтею М. Климполюка "Роки боротьби за воз'єднання" [10, с. 95—102], в альманасі "Карпати" надзвичайно виразною є історична документалістика. Не буде перебільшенням висновок, що редколегія часопису опікувалася пошуковою діяльністю та оприлюднювала унікальні, новознайдені друки, маловідомі праці видатних історичних діячів, рукописи творів закарпатських поетів — учасників Руху спротиву в роки Другої світової війни тощо. Так, дописувач Ф. Потушняк розповів про сенсаційну бібліографічну знахідку — книгу відомого чеського поета й ученого, професора Віденського університету Я. Коллара, що належала В. Поповичу, видатному діячеві Закарпаття першої половини XIX ст., який боровся проти мадяризації й латинізації українського народу та був учасником "Весни народів" 1848 р. [10, с. 119]. Зауважимо про цінність знахідки, адже на останній сторінці книги Я. Коллара В. Попович власноруч написав перероблений ним фольклорний твір "Піснь смутного чоловіка". У творі вжито правопис першої половини XIX ст., що також додає

знахідці наукової ваги. Ф. Потушняку належить й інша дослідницька розвідка з української літератури першої половини XIX ст.: він, по суті, визначив справжнього автора грайливого еротичного вірша "Зілляр і пчоляр безбожний", що тривалий час приписували поету В. Довговичу (1783—1849). Натомість Ф. Потушняк переконливо довів, що автором відомого гумористичного вірша є русинський мовознавець, фольклорист та історик М. Лучкай (1789—1843) [12, с. 93].

Безумовним здобутком часопису "Карпати" стало оприлюднення раніше невідомої широкому загалу праці О. Духновича [10, с. 119—123]. Останній був поетом, прозаїком і драматургом першої половини XIX ст., в українській історії відомий як засновник русофільської течії на Закарпатті. Дописувач В. Микитася повідомляв про знайдену ним історичну працю О. Духновича та про її перший вихід друком на сторінках альманаху "Карпати" [10, с. 120]. Неопубліковану раніше працю літератора "О народах крайнянских или карпатороссах...", за висловом В. Микитася, було написано "на зразок книжної російської мови істориків кінця XVIII століття, але із значними домішками місцевого діалекту, з використанням народних прислів'їв, приказок, переказів, легенд тощо" [10, с. 120].

Одне з досліджень В. Микитася було присвячено закарпатському поетові Д. Вакарову, який загинув у нацистському концтаборі, бо публічно засуджував "гітлерівського блазня Хорті" (лідера тогочасної, союзної Гітлеру Угорщини. — *Л. Д.*) і тримав зв'язок з учасниками партизанського руху [12, с. 80—82]. Порушена тема фігурувала й у першому номері "Карпат" за 1958 р.: на його шпальтах було оприлюднено невідомі твори закарпатських поетів М. Поповича та І. Керчі, які в роки угорської окупації (1939—1944) чинили опір жорстоким загарбникам [10, с. 116]. М. Попович був учасником партизанського руху на Закарпатті, переніс жахи фашистських тюрем і концтаборів, був мучеником Мараморош-Сігетського процесу 1944 р., а після звільнення регіону від загарбників став секретарем Закарпатського облвиконкому. І. Керча після приєднання Закарпаття до УРСР 29 червня 1945 р. працював завідувачем обласного відділу народної освіти та заступником голови облвиконкому. Альманах "Карпати" взявся популяризувати творчий здобуток цих митців, що хронологічно належав до раннього періоду їхньої літературної діяльності [10, с. 116—118].

Тема Другої світової війни на сторінках журналу "Карпати" виринала неодноразово, адже українське Закарпаття, що впродовж 1920—1930-х рр. перебувало у складі Чехословаччини, розчленованої за Мюнхенською угодою від 30 вересня 1938 р., стало першою жертвою нацистських зазіхань на світове панування: якщо на Польщу Німеччина напала 1 вересня 1939 р., то Закарпаття опинилося під повною окупацією гітлерівської сателітки Угорщини вже 18 березня 1939 р. Перший приклад звірячої

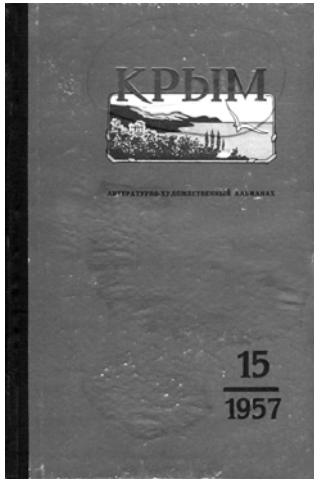
розправи фашистів над неозброєним цивільним населенням, датований 15 березня 1939 р., також має закарпатську адресу. Про це, зокрема, йшлося в розвідці М. Яська "Народнопоетична творчість Закарпаття про боротьбу з фашистськими загарбниками (1939—1944 рр.)" [12, с. 74—80]. Про жорстоке вбивство хортистами сімох жителів села Требушани Рахівського району розповів колишній депутат Чехословацького парламенту І. Локота [12, с. 74]. Жахливий історичний епізод став трагічним сюжетом для місцевого фольклору. Загибелі земляків присвятили пісні-балади, записані в серпні 1947 р. від робітників лісопильного заводу міста Рахова та мешканців села Кваси Рахівського району, що на Закарпатті [12, с. 74]. Як зазначено в журнальній публікації М. Яська, у пісні-баладі "Ой, у тій-то полонині вітер повіває" докладно змальовано страшну картину знущань і вбивства невинних людей: селянам зав'язали очі та повезли в "глухі звори", де живим "довбля очі і рубали тіла"; "сім гуцулів, як соколів" не стало, тільки "кровця поцюрила долів берегами". Жахливі передсмертні муки та загибель мирних селян було змальовано за допомогою ліричного суму:

Ой, та з тої полонини
Сніги ся валили.
Марта п'ятнадцятого
Сім людей убили.
Сорочки їм вишивані
Щоб не вишивали.
Дівчаточок невістками
Щоб не називали.
Там гуцули верховинські
Лежать порубані,
Та до одної могили
Всі там поховані [12, с. 74].

Не менш зворушливим контентом вирізнявся й альманах "Крым" (виходив російською мовою). На початку 1958 р. редколегія видання повідомила про зміни в періодичності — журнал став щоквартальником [13, с. 2]. У порівнянні з ужгородськими "Карпатами", "Крым" мав відчутно більший, до того ж незмінний, наклад у 3 тис. примірників. Водночас, як і "Карпати", "Крым" не мав сталої ціни за примірник: упродовж 1958 р. вона коливалася від 2 крб 90 коп. [13, обкл.] до 4 крб 25 коп. [15, обкл.]. Щодо 17-го номера за 1958 р., то його продавали за ціною 3 крб [14, обкл.]. Редакційна колегія складалася із семи осіб, а саме: головний редактор — М. Глушко, члени редколегії — І. Батурін, В. Віхров, В. Земной, М. Криванчиков, А. Малін, М. Новікова. Літературно-художній альманах "Крым" був друкованим органом Кримського відділення Спілки письменників України й виходив у сімферопольському Кримвидав'ї.

Контентну цікавинку альманаху становили розділи "Вірші херсонських поетів" [15, с. 45—46], "Вірші поетів Севастополя" [15, с. 3—7]. І якщо "севастопольський" розділ географічно вписувався у зміст, то для літераторів Херсонщини альманах "Крым" став

гостинним комунікативним майданчиком для зв'язку з читачами й шанувальниками. Та найбільш зворушливою, у контексті популяризації літературного аматорства, є рубрика "Перші вірші", до якої потрапляли твори поетів-початківців. Так, на сторінках альманаху "Крым" було оприлюднено вірші агронома В. Шевченка [14, с. 51], військовослужбовця Б. Орлова [14, с. 54], студентки Л. Клейман [14, с. 53], учня 10-го класу В. Литвиненка [14, с. 52].

Грунтовним бібліографічним дослідженням, вкрай актуальним у контексті сьогодення, на наш погляд, є наведений у 18-му номері за 1958 р. огляд української літератури про Крим (автор публікації І. Бойко) [15, с. 107—115]. У статті зазначено, що від XVI ст. згадки про цей регіон стали регулярними в багатьох українських історичних піснях та думах, як-от: "Козак Голота", "За річкою вогні горять", "Пісня про Коваленка", "Плач невільників", "Івась Коновченко", "Три брати Самарські", "Федір Безвідний", "Три брати Азовські" тощо [15, с. 107]. Під назвою Козлов в українському фольклорі фігурує Євпаторія, під назвою Кафа — Феодосія [15, с. 107]. Про боротьбу українського козацтва проти Кримського ханства писали Т. Шевченко ("Назар Стодола", "Микита Гайдай" тощо), І. Франко ("На Святоюрській горі", "Де не лилися ви в нашій бувальщині..."), Г. Квітка-Основ'яненко ("Татарські набіги"), Є. Гребінка ("Чайковський"), Панас Мирний ("Пасічник"). Трагедію поневолення українського населення турецько-татарською ордою змалювали у своїх п'єсах І. Тобілевич ("Гандзя"), М. Кропивницький ("Невольники"), М. Старицький ("Маруся Богуславка"). Фольклорно тему Криму було тісно пов'язано з такою суто українською формою підприємництва, як чумацтво: "Воли ревуть, а води не п'ють. В Крим дорогу чують" [15, с. 109]. У 1836 р. Крим відвідав перший ректор Київського університету М. Максимович, залишивши спогади про "Тавриду" [15, с. 112]. У Криму тривалий час жили Леся Українка, М. Коцюбинський, С. Руданський і також написали сповнені захоплення спогади та численні мистецькі твори про цей — насправді дивовижний — край. Леся Українка, яка дуже добре знала Крим, малювала місця кримської неволі українців, що для

басурманів були матеріальною здобиччю, ясирем, та написала своєрідний поетичний триптих про столицю ханства: "Бахчисарай", "Бахчисарайський палац", "Бахчисарайська гробниця".

Потужним розділом альманаху "Крым" була історична документалістика. Дослідник Ф. Майський розмістив на шпальтах журналу розвідку про відомого російського драматурга, автора п'єси "Діти Ванюшина" С. Найдьонова (1868—1922) [15, с. 98—106]. Автор навів документи, що уточнювали рік і місце народження літератора: 14 вересня 1868 р., м. Казань, а не 7 січня 1869 р., м. Москва, як вважали раніше [15, с. 98]. У статтю увійшов винайдений автором епістолярій драматурга, зокрема листи, адресовані А. Чехову [15, с. 100—101, 102—103]. Ф. Майський навів архівний документ, датований 13 травня 1921 р., у якому йшлося про те, що письменник Найдьонов-Алексеев перебуває під захистом радянської влади, а його квартира і майно не підлягають ревізії [15, с. 106]. Згодом видану йому охоронну грамоту за № 7971 було подовжено за особистою вказівкою голови ВЦВК М. Калініна [15, с. 106]. Як дослідник-пошуковець виступив і член редколегії "Криму" В. Віхров. Фігурантом його розвідки став один із засновників радянської драматургії, автор п'єси "Любов Ярова" К. Треньов (1876—1945) [14, с. 108—111].

Слід зазначити, що окремого історичного розділу в альманасі "Крым" не було, проте на його шпальтах постійно порушували питання з цієї галузі. Незмінну популярність у читачів мали матеріали, присвячені археологічним розкопкам і знахідкам. Відповідаючи на цей запит, Б. Случанко на сторінках альманаху оприлюднив сенсаційну новину про те, що під час археологічного сезону 1957 р. було знайдено винокурню IV ст. до н. е. Знахідка дала підстави стверджувати про більш ранню появу виноробства в Боспорському царстві: на момент відкриття науковцям було відомо про 30 винокурень, знайдених на території колишнього Боспорського царства і датованих III ст. до н. е. [14, с. 70—72].

Історичну розвідку А. Неделіна та М. Архарової було присвячено заснуванню та будівництву Севастополя [15, с. 84—90]. Автори розповідали, що від моменту першого зимування в Інкермані двох фрегатів з Азовської флотилії (1783) розпочалося будівництво порту й фортеці. Загальний нагляд за справою здійснював фаворит імператриці Катерини II, намісник Малоросії, князь Г. Потьомкін-Таврійський, але конкретно будівництвом керували військові, зокрема тогочасний головнокомандувач флотами Азовського та Чорного морів віцеадмірал Ф. Клокачов, а згодом контрадмірал Ф. Мекензі та начальник підлеглого йому штабу, лейтенант Д. Сенявін [15, с. 86]. Однак честь заснування Севастополя, як наголошували дослідники, по праву належала "російським морякам, солдатам і робітникам, зігнаним з усіх кінців величезної Росії", а також "грекам — мешканцям Балаклави, що вміли користуватися місцевим будівельним матеріалом" [15, с. 86].

На сторінках альманаху "Крым" друкували численні спогади (революційні, воєнні, літературно-художні тощо). Про відомого дідуся, художника М. Ге (1831—1894), написала його онука [14, с. 96—103]. У 17-му номері альманаху надруковано нотатки колишнього військовополоненого, в'язня нацистського концтабору Дахау [14, с. 20—34]. Текст містив подробиці жаклих катувань на пристрої "кобила" [14, с. 32]. За участь у табірному підпіллі мужнього героя відправили у 27-й блок Дахау, призначений для смертників, де на той момент перебувало близько 90 осіб [14, с. 34]. Проте загибель оповідача, судячи з тексту, відтермінували через замах на фюрера, що стався 21 липня 1944 р., оскільки режиму довелося негайно винищити всіх, буцімто причетних до злочину проти Третього рейху.

Серед спогадів часів громадянської війни варто виокремити ідеологічно незаангажовані, щирі, а місцями й іронічні нотатки червоноармійця О. Сизановича, надруковані в літературній обробці С. Суханової [13, с. 3—22]. Автор надав докладну характеристику подій, що відбувалися в Ялті від зречення Миколи II до остаточної перемоги Червоної армії восени 1920 р., і остання містить нетипову для революційних часів картину. О. Сизанович, зокрема, писав, що в курортному містечку майже не було робітничого класу. На тимчасові сезонні роботи (тютюнові та виноградні плантації) татарські й російські землевласники вербували людей з України й нещадно їх експлуатували, сплачуючи копійки [13, с. 3]. Тож після Лютневої революції 1917 р. у Петрограді в курортній Ялті майже нічого не змінилося: було відсторонено імператорського поліцеймейстера Гвоздевича, під арешт у Севастополь відправлено ще кількох керівників жандармерії та призначено комісара Тимчасового уряду Богданова [13, с. 3]. Як зазначав О. Сизанович, у Ялті до осені 1917 р. взагалі не існувало більшовицької організації [13, с. 4]. Ясна річ, він називає кілька відомих йому імен більшовиків, поміж яких Я. Торвацький — голова першого Кримського уряду (Раднаркому), якого згодом стратили білогвардійці; керівник ялтинського підпілля Ословський та більшовик Черномазов [13, с. 5]. Проте загалом розпечена південним сонцем Ялта існувала за власними правилами життя. Автор мемуарів повідомляв майже анекдотичні речі щодо тогочасного профспілкового руху в місті: "...яких тільки профспілок не існувало тоді! Спілки вчителів, офіціантів, хатньої прислуги, учнів, чоботарів-кустарів, молочниць Нікітського базару. ...У Сімферополі відбулися збори крадіїв, які організувалися і прийняли рішення грабувати лише багатих і відправили свого представника у Ялту, однак той не виправдав сподівань і був схоплений на крадіжці" [13, с. 5]. Рушійною силою боротьби за радянську владу в Криму були

революційні матроси, що ж стосується їхніх супротивників, то, крім білогвардійців, морякам протистояли, за висловом О. Сизановича, "солідні озброєні сили татарського націоналістичного уряду, так званого «курултаю»..." [13, с. 7]. 18 січня 1918 р. червоноармійські загони Сімферополя увійшли в Алушту й Гурзуф, а наступного дня перемогли білих у бою за Ялту. Встановлена радянська влада протрималася до квітня 1918 р. і, як стверджує автор, встигла чимало зробити: завдяки націоналізації приватних будинків, віл, пансіонатів було розв'язано найболючіше для мешканців Ялти житлове питання — помешкання отримали "робітники, сім'ї загиблих червоноармійців, солдатки з дітьми"; було розпущено міську думу, заборонено кадетську газету "Ялтинський голос"; заборонено гральні притони; встановлено восьмигодинний робочий день; націоналізовано поміщицькі маєтки; для надходження коштів у бюджет Ялтинська рада робітничих депутатів призначила міській буржуазії контрибуційні виплати в розмірі 12 млн крб [13, с. 8]. Значну частину мемуарів присвячено партизанському рухові у Криму: гори, ліси, відсутність можливості пересуватися великими військовими загонами та застосовувати кавалерію й артилерію на гірських схилах сприяли зміцненню більшовицького підпілля та партизанських загонів. Водночас О. Сизанович повідомляє про значні людські втрати. Так, 9 вересня 1920 р. було винесено вирок воєнно-польового суду у справі "чотирнадцяти" [13, с. 17]. За утворення Ялтинської організації партії комуністів-більшовиків та підготовку збройного повстання проти російської армії у Криму до страти через повішення було засуджено Я. Бронштейна, О. Череватенко, М. Любича, В. Кисельова, до страти через розстріл — Н. Максимову, Ф. Трофимову та Ю. Задорожкіна. Наймолодший учасниця Налі смертну кару замінили на довічну каторгу. Екзекуція відбулася в балці урочища Чукурлар неподалік від Ялти [13, с. 18].

Логічним продовженням спогадів червоноармійця О. Сизановича стала вміщена на сторінках часопису в окремій рубриці "1917—1920 рр." "Хроніка подій у Криму" [13, с. 89—93].

Висновки. Зі шпальт регіональних альманахів художнього спрямування місцеві громади дізнавалися про творчі здобутки земляків; у публікаціях порушували актуальні питання суспільно-політичного, соціально-економічного та культурного життя країни загалом і малої батьківщини зокрема; артикулювали різноманітні проблеми красзнавства, насамперед історичного; поширювали інформацію про новинки республіканського та місцевого книгодрукування. Виконуючи ці завдання в комплексі, регіональні альманахи цілком успішно виконували функцію комуністичного виховання українського радянського суспільства.

Список використаних джерел

1. *Вогні Запоріжжя*. — 1955. — № 1. — 136 с.
2. *Вогні Придніпров'я*. — 1955. — Кн. 5. — 164 с.
3. *Вогні Придніпров'я*. — 1955. — Кн. 6. — 132 с.
4. *Донбасс*. — 1959. — № 1. — 108 с.

5. *Донбасс*. — 1959. — № 2. — 140 с.
6. *Донбасс*. — 1959. — № 3. — 132 с.
7. *Донбасс*. — 1959. — № 4. — 148 с.
8. *Донбасс*. — 1959. — № 5. — 146 с.
9. *Донбасс*. — 1959. — № 6. — 168 с.
10. *Карпати*. — 1958. — № 1. — 128 с.
11. *Карпати*. — 1958. — № 2. — 136 с.
12. *Карпати*. — 1958. — № 3. — 100 с.
13. *Крым*. — 1958. — Вып. 16. — 96 с.
14. *Крым*. — 1958. — Вып. 17. — 112 с.
15. *Крым*. — 1958. — Вып. 18. — 128 с.
16. *Литературный Севастополь*. — 1958. — № 1. — 20 с.
17. *Літературна Одеса*. — 1959. — Вип. 23. — 132 с.
18. *Літературна Ровенщина*. — 1957. — Вип. 1. — 164 с.
19. *Літературне Поділля*. — 1958. — Вип. 3. — 196 с.
20. *Степ*. — 1958. — Вип. 1. — 176 с.
21. *Харків*. — 1954. — Кн. 6. — 232 с.
22. *Хмельницький альманах*. — 1956. — Вип. 1. — 128 с.

Larysa Doiar

Regional literary almanacs of the USSR on the threshold of the sixt (1954—1959)

The presented article raises the problem of worldview transformations of the Soviet era. We are talking about changes associated with the era of "thaw", when on the initiative of the new leader of the CPSU M. Khrushchev Soviet society began to break free from Stalin's shackles of repressive pressure on consciousness, resulting in a whole galaxy of extraordinary thinkers of the word. The purpose of the author's research was to conduct a content analysis of literary journals and almanacs published during 1954—1959 in the regional branches of the Writers' Union of Ukraine. The author's attention includes publications stored in the funds of the State Archive of Printing of the Book Chamber of Ukraine named after Ivan Fedorov, in particular, such magazines as: "Kharkiv", "Crimea", "Literary Odessa", "Literary Donbass", "Literary Rivne Region", "Carpathians", "Lights of Zaporizhia", "Literary Podillya", "Lights of Dnieper", "Donbass", "Steppe", "Khmelnysky Almanac", "Literary Sevastopol", etc. The author tried to combine the substantive characteristics of the latter into headings and, if possible, to classify them. Among the established and widely marked in all regional periodicals of the then Ukraine sections, first of all, the historical and local lore, literary and local lore, documentary and amateur directions were revealed and processed. In addition, the author paid attention to the bibliographic parameters of the regional periodicals of the USSR in 1954—1959, namely, circulation (in the annual dynamics of circulation), subscription campaigns, sales of magazines by means of retail trade, the cost of magazines and more. The presented article analyzes in detail the composition of the editorial boards of these publications. Given the low circulation of journals processed by the author, we can talk about their rarity and underutilization in the research field of modern Ukraine.

Keywords: magazine; almanac; editorial board; circulation; column; branch of the Writers' Union of Ukraine

References

1. *Vohni Zaporizhzhya*. (1955), 1.
2. *Vohni Prydniprov'ya*. (1955), 5.
3. *Vohni Prydniprov'ya*. (1955), 6.
4. *Donbass*. (1959), 1.
5. *Donbass*. (1959), 2.
6. *Donbass*. (1959), 3.
7. *Donbass*. (1959), 4.
8. *Donbass*. (1959), 5.
9. *Donbass*. (1959), 6.
10. *Karpaty*. (1958), 1.
11. *Karpaty*. (1958), 2.
12. *Karpaty*. (1958), 3.
13. *Крым*. (1958), 16.
14. *Крым*. (1958), 17.
15. *Крым*. (1958), 18.
16. *Lyteraturnyy Sevastopol'*. (1958), 1.
17. *Literaturna Odesa*. (1959), 23.
18. *Literaturna Rovenshchyna*. (1957), 1.
19. *Literaturne Podillya*. (1958), 3.
20. *Step*. (1958), 1.
21. *Kharkiv*. (1954), 6.
22. *Khmelnysky'kyu al'manakh*. (1956), 1.

Надійшла до редакції 14 вересня 2021 року